

ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЇ НЕПОЛИВ'ЯНИХ КАХЕЛЬ ПОЛТАВЩИНИ У ФОНДОВІЙ ЗБІРЦІ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ УКРАЇНИ

Людмила Назаренко

УДК 738.81:069.4/.5(477)

Фондова збірка неполив'яних кахель Полтавщини Національного музею народної архітектури та побуту України, а також експедиційні матеріали дають уявлення про типи й види кахель кінця XVII – XX ст., що їх використовували для облицювання печей у цьому регіоні. Загалом музейна колекція нараховує 257 одиниць збереження та є вагомим внеском у загальну музейну й культурну спадщину України.

Ключові слова: Полтавщина, неполив'яні кахлі, фонди, колекція.

Фондовое собрание терракотовых изразцов Полтавщины Национального музея народной архитектуры и быта Украины, а также экспедиционные материалы дают представление о типах и видах изразцов конца XVII – XX вв., которые использовались для отделки печей в этом регионе. Полная музейная коллекция насчитывает 257 единиц хранения и является весомым вкладом в общее музейное и культурное наследие Украины.

Ключевые слова: Полтавщина, терракотовые изразцы, фонды, коллекция.

The fund collection of Poltavshchyna unglazed tile from the National Museum of Folk Architecture and Folkways of Ukraine, as well as the expeditionary materials, gives an idea of types and kinds of the late XVIIth–XXth centuries tile which used for the tiling of the stoves in this region.

Altogether the museum collection numbers 257 units of storage and is an important contribution to the general museum and cultural heritage of Ukraine.

Keywords: Poltavshchyna, unglazed tile, funds, collection.

За роки існування Національного музею народної архітектури та побуту України (далі – НМНАПУ) науковці приділяли неабияку увагу обстеженню й дослідженню відомих гончарних осередків Полтавщини. З 1969 по 2013 рік було проведено 115 експедицій у різні райони Полтавської області. Обстеження та дослідження охоплювали такі відомі своїми гончарними осередками райони: Миргородський, Зіньківський, Новосанжарський, Гадяцький, Шишацький. Це саме ті райони, які збагатили колекцію Музею цінним фактичним матеріалом (іл. 1).

Колекція неполив'яних кахель Полтавщини, до якої ввійшли вироби з відомих осередків гончарства, на сьогодні нараховує 257 одиниць збереження. Процес формування збірки започаткували наукові співробітники відділу «Полтавщина та Слобожанщина» С. Щербань і Н. Зяблюк. У багатьох експедиціях брали участь такі науковці Музею: М. Брунько, В. Меліхова, В. Щербак, Г. Сульженко, Г. Кня-

зюк, Л. Орел. Процес формування колекції неполив'яних кахель у НМНАПУ триває донині й потребує ґрунтовного дослідження.

Серед сучасних учених, які використали при написанні своїх праць фактичний матеріал фондової збірки НМНАПУ, можна назвати Агнію Колупаєву та Галину Івашків. У дослідженні А. Колупаєвої «Українські кахлі XIV – початку XX століть...», що вийшло у світ 2006 року, можемо побачити окремі зразки з колекції неполив'яних кахель та фотоілюстрації кахляних комплексів в інтер'єрах хат із с. Лелюхівка Новосанжарського району та с. Бобрівник Зіньківського району Полтавської області [2, с. 330, 331]. Як приклад наведемо такі кахлі з колекції НМНАПУ, що опубліковані в науковій літературі вперше: інв. № КС-4828, КС-5168, КС-5175, КС-5199, КС-5778, КС-5782, КС-6127, КС-6150, НД-1595, НД-8774 (іл. 2, 3).

У 2007 році було надруковано дослідження науковця Г. Івашків «Декор української народ-

Іл. 1. Карта обстежених науковцями НМНАПУ осередків кахлярства Полтавщини. Світлина В. Савича

ної кераміки XVI – першої половини XX століть», у якому авторка згадує кахлі зі збірки НМНАПУ (інв. № КС-4828, КС-5194, НД-2317) (іл. 2, 4).

Колекція кахляних виробів Музею заслуговує на увагу сучасних дослідників і викликає неабиякий інтерес.

В експозиції Музею встановлено дві печі, облицьовані неполив'яними кахлями, — у хаті із с. Лелюхівка та в хаті із с. Бобрівник. Кахлі знайдено в с. Малі Будища Зіньківського району Полтавської області 1975 року. Це була дуже вдала експедиція, тому що внесла в загальну колекцію неполив'яних кахель НМНАПУ аж 71 кахлю (інв. № НД-2317). Цими кахлями облицьовано піч у хаті із с. Лелюхівка в експозиції Музею (іл. 5).

У 1975 році було проведено ще одну експедицію на Полтавщину, під час якої додатково обстежено с. Малі Будища. З експедиції привезено 36 кахель, закуплених у мешканця згаданого села К. Кононенка. Дві кахлі із цієї колекції використано для оздоблення печі в хаті із с. Лелюхівка (інв. № НД-2318) — це кутові кахлі, орнаментовані сіткою із чотирикутників, по краях — рамка із зубчиків. Тринадцять кахель із цієї самої експедиції прикрасили піч в інтер'єрі хати із с. Бобрівник. Вищезгадані тринадцять кахель орнаментовані сіткою із чотирикутників та обведені рамкою зубчиків. Решта кахляних виробів (21 одиниця), що не мають ніякого оздоблення, зберігаються в запасниках Музею.

Хоча в інвентарі не вказано датування кахель, однак, порівнюючи їх з аналогічними, що є в колекції, можна назвати дату — кінець XIX — початок XX ст.

Рельєфні кахлі, що зберігаються у фондovій збірці НМНАПУ, відзначаються розмаїттям орнаментів, чіткістю рельєфного малюнка, декоративністю й органічним поєднанням форми із призначенням виробу. Орнаментальні мотиви зображень, що їх використовували полтавські кахлярі на своїх виробах, відбивають довершені, вивірені часом зразки народного світосприймання та художнього освоєння навколишнього світу. Цінність цих кахель полягає ще й у тому, що вони зберегли давні форми різьблення по дереву, що застосовувалися при безпосередньому виготовленні дерев'яної форми-матриці для декору кахляної плитки. Кілька кахель у збірці Музею мають дату виготовлення й ініціали майстра, який їх створив. Серед таких експонатів можна назвати кахлю під інв. № КС-5194. Оздоблена вона шестипелюстковою розет-

кою в центрі та чотирма по кутах, усі розетки вписані в кола, між ними — «сосонки». На тлі рельєфу розміщено дату «1880» та напис «ВС ТЕ». Ще дві кахлі із цієї колекції датовані 1880 роком (інв. № КС-5197, КС-5198). Усі три датовані кахлі в 1981 році із с. Хомуць Миргородського району Полтавської області привіз науковець Музею Н. Зяблюк. Наявність таких екземплярів у фондovій збірці НМНАПУ ще раз підкреслює та підвищує цінність зібраної колекції неполив'яних кахель Полтавщини.

У 1979 році колекція Музею поповнилася 23 кахлями із сіл Забрідки, Кунцеве, Ключівка, Зачепилівка Новосанжарського району Полтавської області (інв. № КС-4498—4517). Усі вони орнаментовані ромбами, заведеними в чотирикутну рамку, датуються кінцем XIX ст. Цікавий декор має кахля із с. Кунцеве (інв. № КС-4528). Цінність такої кахлі в колекції НМНАПУ визначається особливим відтиском узору. Прикрашена вона вазоном із трьома квітками, по боках якого розташова-

Іл. 2. Кахля лицьова. Глина, тиснення у формі. с. Рашівка Гадяцького р-ну Полтавської обл. Друга половина XIX ст. НМНАПУ. Інв. № КС-4828. Світлина В. Савича

Іл. 3. Кахля лицьова. Глина, тиснення у формі. с. Рашівка Гадяцького р-ну Полтавської обл. Друга половина XIX ст. НМНАПУ. Інв. № КС-6127. Світлина В. Савича

Іл. 4. Кахля лицьова. Глина, тиснення у формі.
с. Хомутець Миргородського р-ну Полтавської обл.
Кінець XIX ст. НМНАПУ. Інв. № КС-5194.
Світлина В. Савича

но хвилясті стебла з листям, угорі над вазоном — ще одна велика квітка. Саме цю кахлю 2007 року вперше в літературі опублікувала у своїй праці «Декор української народної кераміки XVI — першої половини XX століть» Г. Івашків [1, с. 272] (іл. 6).

Рослинна композиція декору кахлі із с. Рашівка Гадяцького району Полтавської області асоціюється з Деревом життя. Подібні мотиви оздоблення використовували народні майстри у вишивці рушників, тканих килимів, цей символ прикрашав жіночий одяг (керсетки). Такий самий рослинний мотив в оздобленні простежується і на багатьох кахлях, привезених з експедиції до с. Хомутець. Ця колекція цікава тим, що декор деяких кахель (інв. № КС-5168, КС-5169, КС-5170) нагадує орнаментику кахляного комина із с. Великі Сорочинці Миргородського району Полтавської області, що його опублікував В. Самойлович у книзі «Народна творчість в архітектурі сільського житла» [3, с. 340] (іл. 7).

Кохлі із с. Хомутець прикрашені рельєфним зображенням семипелюсткової квітки, уписаної в коло, від якої розходяться промені. Такий самий відтиск мають і кахлі, що їх ми бачимо на ілюстрації комина із с. Великі Сорочинці, через що можна припустити, що ця піч облицьована хомутецькими кахлями (с. Хомутець розташовано недалеко від с. Великі Сорочинці).

У прадавньому козацькому селі Великі Сорочинці такі розкішні печі були в хатах багатьох селян. Їх будували із цегли-сирцю (місцевого виготовлення). Оскільки в селі було багато глини з домішками глею, глина мала темно-сірий колір (іл. 8).

Переглядаючи колекцію неполив'яних кахель із с. Хомутець, якою володіє НМНАПУ, бачимо, наскільки величезний творчий потенціал мали майстри, котрі виготовляли кахлі, прикрашаючи їх таким вишуканим декором. Аналізуючи орнаментику оздоблення кахель із цієї колекції, можна дійти висновку, що жодна кахля не повторює попередню в сюжеті декорування, трапляються лише варіації того чи іншого рельєфу, але вони настільки вміло використані, що ці відмінності навіть не відразу помітні. Колекція вражає не тільки кількістю, але й розмаїттям орнаментики, використаної в оздобленні. Викладена такими кахлями піч була окрасою оселі та вирізнялася неабияким естетичним смаком простого майстра-кахляра, який їх створив.

Як рідкісну в колекції кахель із с. Хомутець потрібно виділити кахлю (інв. № КС-5188), яка, крім рельєфного зображення квітки у вазончику, має відтиск з ініціалами майстра — «ІВ АС». У колекції така кахля в одному примірнику.

Є ще одна кахля із цієї самої експедиції (інв. № КС-5191), яка привертає увагу тим, що вона місцями полив'яна, крім того, має рельєф шестипелюсткової квітки та гілочок. Таке поєднання в оздобленні неполив'яних кахель трапляється нечасто. Підсумовуючи результати експедиції 1981 року до с. Хомутець, потрібно зауважити, що тоді було при-

везено ще два цінні експонати, які теж можна назвати рідкісними, хоча вони й не належать до кахлярства. Це будівельна цегла, що датується кінцем XIX – початком XX ст. Обидві цеглини в рельєфній рамці мають відтиски з ініціалами або з повним іменем та прізвищем майстра (інв. № КС-5165 – ініціали «ИУ»; інв. № КС-5166 – напис «Яков Узназдев»). Із с. Малі Будища до Музею привезено вісім неполив'яних кахель, закуплених у мешканки села Харитини Іванівни Байрачної. Кахлі оздоблені рельєфним хрестом, між рамками якого розміщено шестипелюсткові квіти (інв. № КС-5206, КС-5210).

Ця експедиція збагатила Музей двома цінними експонатами, які не можна не відзначити, – двома цеглинами (інв. № КС-5238, КС-5239). Їхня цінність полягає в тому, що

обидві мають клеймо майстра, а саме: «Никифор Мякоступ» (датовані кінцем XX ст.).

Село Попівка Миргородського району Полтавської області було додатково обстежене 1990 року. Із 76 експонатів, привезених із цієї експедиції, було 10 неполив'яних кахель. Кахлі орнаментовані традиційними для цих осередків гончарства й кахлярства рельєфами, що траплялися раніше в колекції НМНАПУ: шестипелюсткові розетки, заведені в кола, розетки з променями (інв. № НД-20713, 20715–20722). Деякі кахлі (інв. № НД-20713, НД-20714, НД-20717, НД-20718) були використані для облицювання печей в інтер'єрах хат у селах Лелюхівка та Бобрівник.

Під час експедиційного обстеження м. Миргорода та прилеглих сіл було знайде-

Іл. 5. Кахляна піч. с. Лелюхівка Новосанжарського р-ну Полтавської обл. Друга половина XIX – початок XX ст. НМНАПУ, експозиція. Світлина В. Савича

Іл. 6. Кахля лицьова.
Глина, тиснення у формі.
с. Кунцеве Новосанжарського р-ну
Полтавської обл. Кінець XIX ст.
НМНАПУ. Інв. № КС-4528.
Світлина В. Савича

Іл. 7. Кахля кутова.
Глина, тиснення у формі.
с. Кунцеве Новосанжарського р-ну
Полтавської обл. Кінець XIX ст.
НМНАПУ. Інв. № КС-5169.
Світлина В. Савича

но ще три неполив'яні рельєфні кахлі. Дві кахлі із цієї експедиції (інв. № НД-20806, НД-20807) мають такі мотиви рельєфного орнаменту: скісний хрест і чотири розетки між його раменами, шестипелюсткова квітка, заведена в коло. Третя кахля — кутова, її лицьову й бокову частини оздоблено рельєфом «сосна» (інв. № НД-20808). Усі три кахлі датовані кінцем XIX ст. У 1997 році до колекції неполив'яних кахель Полтавщини надійшло три кахлі із с. Галі Кобеляцького району Полтавської області. Кахлі, імовірно, походять із відомого центру кахлярства — смт Опішне Зінківського району Полтавської області, оскільки мають типове для цього осередку зубчасте обрамлення площини центрального поля. Кахлі цієї експедиції (інв. № НД-21960) орнаментовані чотирма розетками, між ними в центрі — ромб із хрестом. Інша кахля (інв. № НД-21961) оздоблена двома рядами рослинного орнамен-

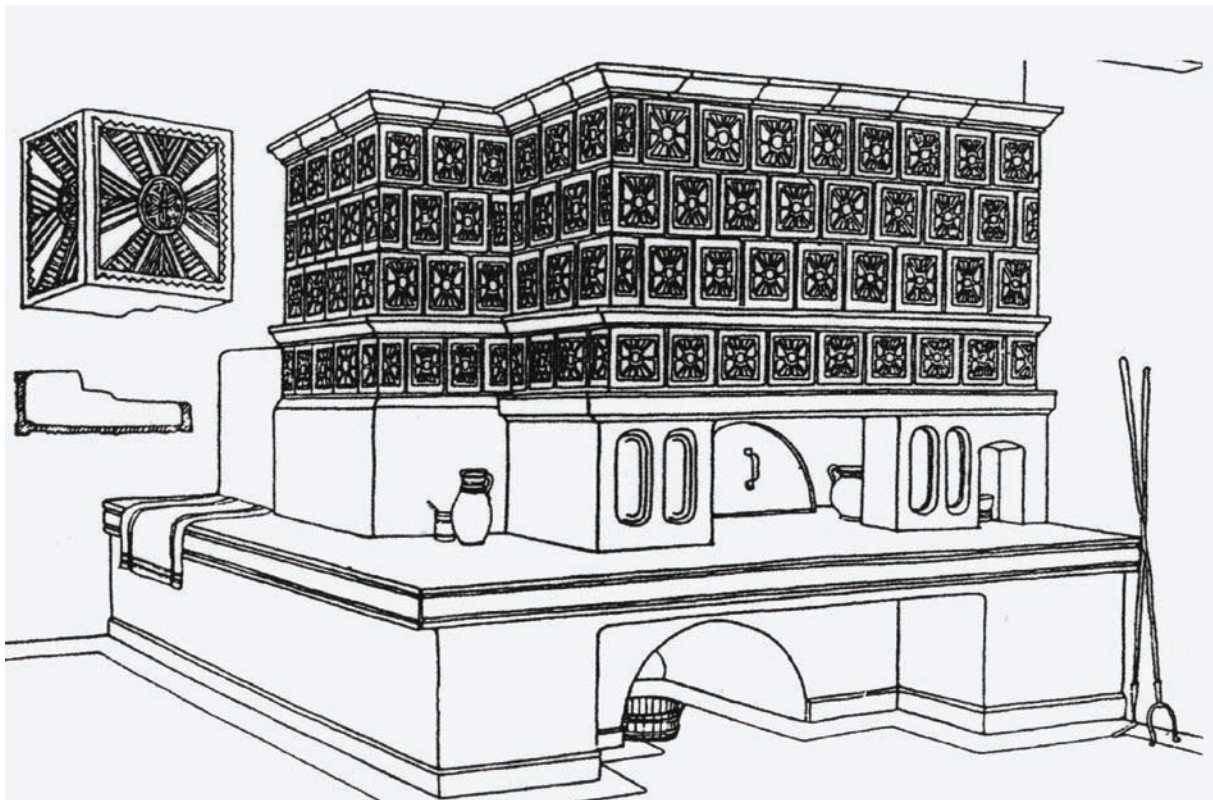
ту, зверху — квітка-тюльпан. Усі три кахлі датовано серединою XIX ст.

Останні надходження неполив'яних кахель із Полтавщини до фондової збірки Музею датуються 2009 роком (із смт Опішне). Кахлі під інв. № 24288—24309 прикрашені рельєфним ромбоподібним орнаментом. У цій колекції кілька кахель (інв. № 24310—24312) вирізняються своїм оздобленням, а саме: великий рельєфний ромб, обведений рамкою, у кутиках якої — трикутники з листочками всередині, краї обведені зубчиками-клинцями. Ці кахлі датуються серединою XIX ст. Кахлі під інв. № НД-24313 та НД-24314 — так звані «сиві кахлі з Хомутця», прикрашені ромбоподібним хрещатим орнаментом, обведеним рамкою із зубчиків. «Сива кахля з Хомутця» під інв. № НД-24315 має нечіткий орнамент, який схожий на дерево, що виростає з трикутника, усе тло кахлі обведено

рамкою. Кахля під інв. № НД-24316 орнаментована трьома деревцями, які нагадують «сосонки»: одна — у вазі посередині і дві — по боках. Походить вона із с. Хомутець. Рельєфним малюнком гілки з квіточками та двома рядками крапочок оздоблена одна з кахель (інв. № НД-24317). Карнизна кахля (інв. № НД-24318) має рельєф, ідентичний з попереднім. Решта кахель із цієї експедиції прикрашені хрестатим орнаментом у різних варіаціях: хрести та прямокутники зі скісними хрестами всередині (інв. № НД-24320); хрести та потрійні прямокутники по три в одному (інв. № НД-24321); хрест із прямокутниками в обрамленні зубчиків (інв. № НД-24314). Частина кахель у 2009 році надійшла до музейної колекції в уламках, але на них збереглися залишки рельєфних узорів (інв. № НД-2322, НД-24323, НД-24325). Ці уламки теж мають неабияку цінність для дослідників, адже дозволяють

ідентифікувати всю орнаментуку кахлі та простежити різні варіації тих чи інших зразків оздоблення, що їх використовували майстри.

Завершуючи огляд колекції неполив'яних кахель Полтавщини в збірці НМНАПУ, необхідно виокремити три теракотові кахлі, що були привезені до Музею 1986 року з м. Березань Баришівського району Київської області. Сюжет рельєфу однієї з них називається «Полювання»: тут зображено вершника на коні із шаблею в руді, поруч із конем біжить собака, перед конем стоїть людська постать з рушницею. Датовано кахлю в інвентарі XVIII ст. (іл. 9). Кахля вперше була опублікована в праці Г. Івашків «Декор української народної кераміки XVI — першої половини XX століть» [1, с. 489—494]. Авторка впевнено зробила підпис під зображенням, що ця кахля походить з Полтавщини, але щодо датування сумнівалася, хоча висловила думку про те, що саме «у XVII столітті мисливські сюжети були

Іл. 8. Кахляний комин с. Великі Сорочинці Миргородського р-ну Полтавської обл. Кінець XIX ст.
Опубліковано: *Самойлович В.* Народна творчість в архітектурі сільського житла. — К., 1961. — Рис. 195.

типовими для народних картин, розповсюджених у той час в Україні, зокрема зустрічалися в оздобленні кахель із Ромен Полтавської обл.» [1, с. 489]. Теракотова кахля із сюжетом «Половання» (інв. № КС-6971) зберігається в запасниках Музею в одному примірнику і є дуже цінною знахідкою як за сюжетом, так і за датуванням. Інші дві кахлі з експедиції 1986 року — це лише фрагменти, але вони теж датовані XVII ст., тому їхня цінність для загальної колекції дуже суттєва (інв. № НД-14467, НД-14468).

Підсумовуючи величезну роботу, яку провели науковці НМНАПУ для створення колекції неполив'яних кахель Полтавщини, можна сказати, що ця збірка є вагомим внеском у загальну музейну та культурну спадщину України. Процес формування колекції триває і надалі, хоча дедалі менше можна віднайти такі примірники кахлярства, якими володіє Музей, у сучасних селах Полтавщини. Цінність зібраної колекції не викликає сумніву в дослідників, які вже частково висвітлювали її у своїх працях і далі опрацьовуватимуть величезний фактичний та інформативний матеріал, накопичений у запасниках Музею. Традиційні рельєфні кахлі з музейної збірки НМНАПУ — безмежний

Іл. 9. Кахля кутова. Глина, тиснення у формі. Полтавська обл. Кінець XVII ст. (?). НМНАПУ.
Інв. № КС-6971.
Світлина В. Савича

простір для виявлення творчої ініціативи сучасних художників, архітекторів і всіх, хто причетний до благородної справи впровадження краси в сучасний побут.

1. Івашків Г. Декор української народної кераміки XVI – першої половини XX століть : монографія. – Л., 2007. – 544 с.

2. Колупаєва А. Українські кахлі XIV – початку XX століть. Історія. Типологія. Іконографія. Ансамблевисть. – Л., 2006. – 384 с.

3. Самойлович В. Народна творчість в архітектурі сільського житла. – К., 1961. – 342 с.